

УДК 340.12

*Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
ORCID: 0000-0001-5230-9366*

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ФЕНОМЕНУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Постановка проблеми. Обговорення проблематики реалізації права має свою доволі тривалу історію дослідження як у вітчизняній, так і зарубіжній юридичній літературі. Результатами такого дослідження були вагомі напрацювання в цій царині наукового знання. Водночас сучасний дискурс щодо феномену реалізації права потребує нових концептуальних, методологічних підходів у зв'язку суттєвими парадигмальними змінами як у юридичній теорії, так і практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказана проблематика не виходила з поля зору дослідників. Над нею, зокрема, працювали такі автори, як С. Бобровник, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Н. Пильгун, М. Попадинець, Т. Тарахонич, Ф. Шульженко та ін. Окремі аспекти досліджуваної теми розглядалися іноземними вченими: Ж. Л. Бержелем, Д. Ролзом, Г. Хартом, М. Фуко.

Мета дослідження. Встановити онтологічний статус феномену реалізації права в контексті пізнання його сутності.

Основні результати дослідження. Будь-яка система (біологічна, технічна, соціальна тощо) характеризується наявністю певного порядку її функціонування, що реалізується за допомогою властивих такій системі засобів. Водночас порядок теж має свою особливість: він забезпечує досягнення мети, заради якої вона існує. У соціальній системі, якою є суспільство, такий порядок здійснюється за допомогою правових засобів, що забезпечує його гомеостаз як мету існування останнього. Йдеться передусім про державно-організовані суспільства, оскільки первісні суспільства та родоплемінні союзи зі зрозумілих причин послуговувались звичаями і традиціями. Водночас слід сказати, що згадані джерела нормативного регулювання також виконували певну роль в упорядкуванні тогочасного життя, що в підсумку сприяло досягненню мети – виживання та відтворення соціуму.

Як відомо, право – це примусовий порядок. Предикат примусовий вказує на характерну особливість цієї нормативної системи порівняно з іншими нормативними системами – моральною та релігійною. А тому логічним є висновок, що остання характеристика – примусовість відображає сутність цього явища правової дійсності. Але не в тому розумінні, що будь-яке суб'єктивне право потребує свого примусового здійснення зацікавленим суб'єктом, а в тому сенсі, що зобов'язана особа в цих правовідносинах буде змушена через відповідні правові механізми виконати свій обов'язок у випадку відсутності добровільного його виконання. Це онтологічний правовий зв'язок, який об'єктивно існує у відносинах між людьми завдяки правовому регулюванню.

Зазначене не спростовує відомого принципу, який проголошує, що право – це мистецтво добра й справедливості. Саме примусовість у виконанні обов'язків з боку недбайливого боржника гаран-

тує кредитору отримання сатисфакції у вигляді конкретного морального чи матеріального блага, що свідчитиме про відновлення справедливості та гармонії в соціумі, а тим самим досягненню добра в людських стосунках.

Тож сутнісний підхід до такого соціального явища, як право дає змогу підтвердити його онтологічний статус як примусового порядку, метою якого є досягнення добра і справедливості у взаємовідносинах між людьми для прогресивного розвитку суспільства та його членів. З зазначеного випливає, що численні дискусії щодо визначення поняття права в багатьох випадках мають схоластичний характер, відображають окремі сторони цього явища, тобто його зміст.

Хибність останнього та правомірність першого підходу демонструє усталена в науковій літературі позиція, яка підтверджує, що категорія сутності орієнтує дослідника на пошук головної, завжди притаманної цьому соціальному явищу властивості, яка становить його якісне ядро і виділяє із системи споріднених явищ. Своєю чергою поняття зміст являє собою єдність усіх складових елементів об'єкта, їх внутрішній зв'язок. А тому виокремлення окремих сторін одного явища на шкоду іншим суперечить філософській методології розгляду змісту як єдності його складових.

Як зазначалось вище, для будь-яких систем характерною є наявність у них певного порядку функціонування, який забезпечується відповідними засобами. Для соціальних систем такими засобами виступають правові інструменти регламентації суспільного життя, які й забезпечують відповідний порядок у соціумі. Однак зрозуміло, що без реалізації на практиці змісту правових норм, що забезпечують головний регулятивний потенціал такого правового інструментарію, втілити мету забезпечення порядку в діяльності суспільства неможливо, що одночасно робить неможливим і досягнення кінцевої мети функціонування соціального порядку – його (суспільства) відтворення та розвиток. Як стверджував свого часу Г. В. Ф. Гегель, «право полягає в тому, що наявне буття взагалі є наявністю буття вільної волі» [1]. З наведеного можна побачити, що філософ при характеристиці права двічі використав термін наявний / наявність, тобто, окрім іншого, виокремив його основоположну характеристику як такого, що дійсно існує, втілене в життя. Інакше кажучи, право без своєї реалізації – це фантом, ілюзія, або, як згодом позначив вказане явище Ж. Бодріяр, симулякр [2]. Зрозуміло, що за відсутності реалізації права останнє позбудеться своєї метафізичної мети – бути універсальним регулятором поведінки людини, що може призвести до хаосу та розпаду соціальних систем через відсутність інструментів вирішення конфліктів, які, як відомо, є джерелом руху матерії (боротьба протилежних інтересів як рушій розвитку). Отже, як гіпотезу дослідження можна припустити, що саме досягнення мети реалізації права становить субстанційну його характеристику, надає йому онтологічного статусу.

Взагалі з точки зору теорії систем, досягнення мети функціонування системи становить квінтесенцію її існування. Саме тому є правильним і вагомим твердження відомого французького теоретика права Ж. Л. Бержеля щодо правових систем, що ні практики, ні теоретики не можуть абстрагуватися від кінцевих цілей правової системи чи правових норм, скеровувати процес їх тлумачення, надавати координати сфер застосування чи передбачати шляхи їх еволюції [3, с. 35].

Автор є прихильником інтегративної теорії праворозуміння як синтезу природно-правової та позитивістських концепцій. Тому логічним буде виглядати розгляд проблематики реалізації права через призму цих підходів.

Слід зазначити, що природно-правова теорія є найбільш давньою теорією генезису права, яка веде свій початок від перших спроб людства усвідомити та досягнути цей світ, виявити в ньому закономірності свого існування. Проте вона завжди виступала першоджерелом щодо позитивістського права, тобто права, встановленого людиною. Тож природне право виступало зразком для позитивного, тобто ідеалом, до якого останнє повинно невпинно рухатись.

Однак слід зазначити, що теорія природного права не є єдиною концепцією, вона скоріше є синтетичною теорією, де на ґрунті різних філософських і релігійних систем з їх різними методами дослідження постулюються позаюридичні її складові. Як останні – залежно від філософських, релігійних шкіл – виступають або «природа» людини, або «природа» речей, або імперативи розуму чи воля бога.

Необхідно також зазначити, що теорія природного права виходить не тільки з нормативного розуміння свого змісту як сукупності дозаконодавчих норм і принципів, а й з адекватних її правовій природі конкретних одиничних суспільних зв'язків і відносин (правовідносин). Причому ключову

роль в аналізі цих конкретних ситуацій на предмет відповідності природному праву належить судді або іншій людині, якій таке право (правозастосування) надано згідно з її посадовими повноваженнями.

Резюмуючи зазначене щодо природного права, слід сказати, що в узагальненому вигляді, залежно від змісту, що в нього вкладається, його можна визначити як систему абстрактних норм і принципів, або як зміст конкретних правовідносин, або як формальний початок справедливості. У більш розгорнутому вигляді в літературі наводиться така класифікація: природне право – це: а) буття трансцендентних ідей, божий порядок буття (неотомізм, неопротестантизм); б) буття об'єктивної ідеї, духу (неогегельянство); в) реалізоване в соціальному бутті апіорне належне (неокантіанство); г) буття свідомості (екзистенціалізм); д) ірраціональні властивості природи людини (філософська антропологія) [4, с. 252].

Незважаючи на таке розмаїття поглядів науковців, які звертались до вивчення проблематики природного права, останнє можна розглядати як систему позаюридичних чинників, що лежить поза межами системи позитивного права, врахування яких є необхідною умовою дійсності, правомірності писаного, виданого державою законодавства. Аналіз природного права в контексті логічної (діалектичної) пари: природне право – позитивне право, дає можливість погодитись з думкою Ю. Лободи, що зазначені категорії відображають сутність і явище права, тобто природне право та позитивне право співвідносяться як сутність та явище [5, с. 27]. Аналогічно мислить С. Максимов, стверджуючи, що дихотомія природного та позитивного права розглядається як форма розрізнення належного і сущого, ідеального та реального, ідеально-смысловго та предметно-інституційного у праві [6, с. 690].

Отже, з наведеного випливає, що незалежно від форм реалізації природного права (норми та принципи, конкретні правовідносини, формальний початок справедливості) останні досягають своєї мети, коли вони зафіксовані у приписах позитивного права, тобто їх реалізація відбувається за рахунок матеріалізації у правовій системі у вигляді писаної системи права. Цей процес трансформації можна умовно назвати реалізацією природного права першого рівня, який є конче необхідним в умовах існування державно-організованого суспільства. Водночас окремі елементи природного права можуть бути реалізованими поза межами писаного права. Наприклад, поняття черги, коли громадяни вишикуються у певному порядку без зовнішнього примусу, виходячи з внутрішнього усвідомлення рівності всіх, хто стоїть у черзі та необхідності дотримання вимог порядку для отримання тих чи інших благ. Це другий рівень реалізації природного права – безпосередній, який реалізується за відсутності регламентуючих норм права, тим самим досягаючи мети упорядкування суспільних відносин.

В юридичній літературі цей другий рівень реалізації природного права отримав назву контр-актуалістського (договірного), коли сторони досягають взаєморозуміння та згоди, яка ґрунтується на універсальних раціональних стандартах [6, с. 686]. Причому ця згода може мати невербальний характер, проте мовний дискурс у цій ситуації відіграє провідну роль.

Вище зазначалось, що різновидом природного права є теорія екзистенціалізму та феноменології (неокантіанство). У цих теоріях спільним є наголошення на вирішальній ролі правосвідомості при регулюванні суспільних відносин (як на макрорівні – державному, так і на мікрорівні – конкретній ситуації). Так, на думку представника феноменологічної концепції Г. Губмана, образом природного права для конкретних правовідносин є об'єктивні та абсолютно значущі правові цінності, наділені якістю належного. Такі цінності виявляються за допомогою правового чуття в конкретній правовій ситуації [6, с. 689]. Майже аналогічно оцінює В. Майховер, який належить до екзистенціалістської школи права, природне право, під яким він розуміє людську екзистенцію, природу ситуацій і ролей людини, і таких, що впливають із них очікувань та інтересів [6, с. 689]. Останнє, зрозуміло, не може відбуватись без активної участі правосвідомості у цих процесах. Наприклад, аналіз особою своїх потреб і шляхів їх задоволення з одночасним співвіднесенням з імперативами нормативних систем – правових, моральних, релігійних тощо.

Показовим у контексті феноменологічної теорії є її постулат щодо того, що право не є буттям речей, а є буттям понять. З точки зору представників цього напряму науки, цьому сприяють структури свідомості, які передують досвіду і є вродженими атрибутами людського розуму, тобто апіорними. Зокрема, А. Райнах стверджує, що буття права становить сферу матеріального апі-

орі і подібно до буття чисел у математичній науці. Тобто існування права для нього є апіорним у тому сенсі, що воно являє собою ті сутнісні закономірності, які іманентно властиві праву і є «обов'язковими для законодавця», не внаслідок «категоричного імперативу», «моральних засад» чи якомось іншому належного, а внаслідок об'єктивного смислового змісту правового феномену. Для ілюстрації своєї тези він наводить такий приклад з галузі цивільного права.

Законодавець може визнати угоди купівлі-продажу чи дарування реальними чи консенсуальними, проте він не спроможний зробити купівлю-продаж безоплатною, а дарування – оплатним. Зазначені апіорні закономірності права втілені у смислового змісту відповідних правовідносин.

Як зазначає щодо цього О. Стовба, А. Райнах фактично заклав усі основні ідеї, які згодом були розвинуті у правовій феноменології та правовому екзистенціалізмі: вимоги та зобов'язання як смислового ядра феномену права, присутності Іншого як необхідної умови здійснення права, конкретної події (ситуації) як онтологічного «поштовху» до існування права [7, с. 897]. Зазначене, на нашу думку, по-перше, свідчить про правомірність розгляду права як примусового порядку, де саме потенційна примусовість виконання зобов'язання у випадку відсутності з боку боржника добровільного задоволення вимоги кредитора становить смислове ядро феномену права, по-друге, підтверджує інтерсуб'єктивний статус права: правам однієї особи відповідають обов'язки іншої, що є справедливим і для протилежної ситуації, коли обов'язки корелюють з правами уповноваженої особи.

Якщо природне право має два рівні своєї реалізації: перший – через приписи позитивного права, другий – безпосередній (без нормативної регламентації), то позитивне право має тільки один рівень своєї реалізації – через власні механізми (норми, юридичні факти, правовідносини). А головним елементом у останньому випадку виступає суб'єкт права, який своїми діями або утриманням від дій набуває відповідні права та обов'язки. Як відомо, формами правореалізації в теорії права визнаються такі: використання, виконання, дотримання, правозастосування, яке головним чином відбувається з боку уповноважених органів держави.

Свою чергою зазначені форми реалізації права пов'язують, зокрема, з відповідними способами правового регулювання (дозволи, заборони, зобов'язання). На думку С. Бобровник, ці способи безпосередньо визначають форму реалізації правових приписів, а саме: 1) юридичні дозволи дають можливість забезпечити юридичну свободу та активність суб'єкта щодо здійснення своїх прав. З юридичного погляду, вони знаходять відображення в суб'єктивних правах на власну активну поведінку суб'єкта. У процесі регулювання дозволи знаходять своє закріплення в уповноважуючих нормах. Їх реалізація визначає необхідність такої форми, як використання припису, змістом якого є реалізація можливостей, втілених у суб'єктивних правах. Форма такої поведінки може бути активною й добровільною; 2) заборони дають можливість забезпечити охорону існуючих відносин, тому відображаються в юридичних обов'язках пасивного змісту. Цим обов'язкам притаманні імперативність, визначеність, категоричність і забезпеченість юридичними механізмами. Юридичною формою заборон є заборонні норми та нормативні положення про відповідальність. Формою реалізації цього способу регулювання є утримання суб'єктів від порушення заборон, що містяться в нормах права. Дотримання може бути як добровільним, так і примусовим, тобто гарантованим державою; 3) зобов'язання передбачає обов'язок будувати свою активну поведінку так, як це передбачено нормами права. Цей спосіб регулювання відображається в покладанні на осіб юридичних обов'язків активного змісту, тобто обов'язків побудувати свою активну поведінку, оскільки це закладено в юридичних нормах. Такі приписи реалізуються у формі виконання, що передбачає здійснення суб'єктами відповідних обов'язків. Виконання потребує, як правило, примусової форми здійснення, але може бути і добровільним [8, с. 105–106].

На відміну від розглянутих форм реалізації позитивного права правозастосування потребує, окрім присутності сторін правовідносин, ще наявності третьої – сторонньої для них сторони – правозастосовувача. Це означає, що існуючі у сторін права та обов'язки не можуть бути ними самостійно використані без допомоги спеціально уповноваженого суб'єкта владних повноважень. Зазначене накладає на останніх велику відповідальність, оскільки, як наголошувалось, право без своєї реалізації на практиці не виконує своєї метафізичної ролі – універсального регулятора поведінки людей, а лише є його фікцією та симулякром. Отже, у певних правовідносинах правозасто-

сування є необхідним елементом правового регулювання, з яким пов'язаний початок дії механізму реалізації відповідних норм права.

Висновки. Сутнісний підхід до такого соціального явища, як право дає змогу підтвердити його онтологічний статус як примусового порядку, метою якого є досягнення добра та справедливості у взаємовідносинах між людьми для прогресивного розвитку суспільства та його членів. Саме примусовість у виконанні обов'язків з боку недбайливого боржника гарантує кредиту отримання сатисфакції у вигляді конкретного морального чи матеріального блага, що свідчитиме про відновлення справедливості та гармонії у соціумі, а тим самим досягнення добра у людських стосунках. Досягнення мети реалізації права – його втілення в суспільні відносини – становить субстанційну характеристику останнього, надає йому онтологічного статусу.

Список використаних джерел

1. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство. URL: https://abuss.narod.ru/study/phh/01_hegel_phprava_ua.htm (дата звернення: 01.03.2025).
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. URL: <https://uabook.com.ua/book/symulyakry-i-symulyacziya/> (дата звернення: 01.03.2025).
3. Бержель Ж. Л. Общая теория права. Киев: КНТ, 2021. 464 с.
4. Богиніч О. Л. Проблеми правореалізації в контексті сучасних підходів до права. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: монографія / за ред. Н. М. Оніщенко. Київ, 2013. 477 с.
5. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу. Львів: Світ, 2009. 280 с.
6. Рабінювич С. П. Природне право і позитивне право. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права / редколегія: С. І. Максимов (голова) та ін.* Харків: Право, 2017. 1128 с.
7. Стовба О. В. Феноменологічна теорія права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права / редколегія: С. І. Максимов (голова) та ін.* Харків: Право, 2017. 1128 с.
8. Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права. *Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Вип. 7. 1996. 280 с.

References

1. Georg V. F. Gegel. «Osnovi filosofiyi prava, abo Prirodne pravo i derzhavoznavstvo». URL: https://abuss.narod.ru/study/phh/01_hegel_phprava_ua.htm (data zvernennya: 01.03.2025).
2. Zhan Bodriyar. Simulyakri i simulyaciya. URL: <https://uabook.com.ua/book/symulyakry-i-symulyacziya/> (data zvernennya: 01.03.2025).
3. Zh. L. Berzhel. Obshaya teoriya prava. Kiev: KNT, 2021. 464 s.
4. Boginich O. L. Problemi pravorealizaciyi v konteksti suchasnihi pidhodiv do prava. Nacionalni tendenciyi ta mizhnarodnij dosvid suchasnogo pravorozuminnya: monografiya / za red. N. M. Onishenko. Kiyiv, 2013. 477 s.
5. Loboda Yu. P. Pravova tradiciya ukrayinskogo narodu. L., 2009. 280 s.
6. Rabinovich S. P. Prirodne pravo i pozitivne pravo. *Velika ukrayinska yuridichna enciklopediya: u 20 t. T. 2: Filosofiya prava / redkolegiya: S. I. Maksimov (golova) ta in.* Harkiv: Pravo, 2017. 1128 s.
7. Stovba O. V. Fenomenologichna teoriya prava. *Velika ukrayinska yuridichna enciklopediya: u 20 t. T. 2: Filosofiya prava / redkolegiya: S. I. Maksimov (golova) ta in.* Harkiv: Pravo, 2017. 1128 s.
8. Bobrovnik S. V. Pravovoe reguluyuvannya suspilnih vidnosin ta realizaciya prava. *Pravovoa derzhava: Shorichnik naukovih prac In-tu derzhavi i prava im. V. M. Koreckogo NAN Ukrayini*. Vip. 7. 1996. 280 s.

Богиніч О. Л. Онтологічний статус феномену реалізації права

У статті розглядається проблематика реалізації права в контексті пізнання його сутності. Аналізуються погляди сучасних науковців, які працюють як у галузі теорії, так і філософії права. Проводиться думка, що тільки сутнісний підхід дає можливість виявити дійсну природу феномену реалізації права.

Виходячи з наведеного методологічного підходу, презюмується, що право можна ідентифікувати як примусовий порядок, метою якого є досягнення добра та справедливості у взаємовідносинах між людьми для прогресивного розвитку суспільства та його членів. Саме примусовість у виконанні обов'язків з боку недбайливого боржника гарантує кредиту отримання сатисфакції у вигляді конкретного морального чи матеріального блага, що свідчитиме про відновлення справедливості та гармонії в соціумі, а тим самим досягнення добра в людських стосунках. Водночас проголошується, що саме досягнення мети реалізації права становить субстанційну його характеристику, надає йому онтологічного статусу.

На основі інтегративної теорії праворозуміння як синтезу природно-правової та позитивістських концепцій розглядається проблематика реалізації права через призму цих підходів. На підставі проведеного аналізу постулюється висновок: досягнення мети реалізації права – його втілення в суспільні відносини становить субстанційну характеристику останнього, надає йому онтологічного статусу.

Ключові слова: онтологія права, право як примусовий порядок, природне та позитивне право, реалізація права.

Bohinich O. L. The ontological status of the phenomenon of law enforcement.

The article examines the issue of the implementation of law in the context of knowledge of its essence. The views of modern scientists who work both in the field of theory and philosophy of law are analyzed. There is an opinion that only the essential approach makes it possible to reveal the true nature of the phenomenon of law enforcement.

Based on the given methodological approach, it is assumed that law can be identified as a coercive order, the purpose of which is to achieve good and justice in relationships between people for the progressive development of society and its members. It is coercion in the performance of duties by a negligent debtor that guarantees the creditor satisfaction in the form of a specific moral or material good, which will testify to the restoration of justice and harmony in society, and thereby the achievement of good in human relations. At the same time, it is declared that the very achievement of the goal of the implementation of the right constitutes its substantial characteristic, gives it an ontological status.

At the same time, it is declared that the very achievement of the goal of the implementation of the right constitutes its substantial characteristic, gives it an ontological status. Regarding natural law, the following conclusion is made: regardless of the forms of its implementation (norms and principles, specific legal relations, the formal beginning of justice), the latter achieve their goal when they are recorded in the prescriptions of positive law, that is, their implementation occurs due to materialization in the legal system in the form of a written system of law. This process of transformation can tentatively be called the implementation of natural law of the first level, which is absolutely necessary in the conditions of existence of a state-organized society. At the same time, individual elements of natural law can be implemented outside the written law. For example, the concept of a queue, when citizens are sought out in a certain order without external coercion, based on the internal awareness of the equality of all those standing in the queue and the need to comply with the requirements of the order to receive certain benefits.

If natural law has two levels of its implementation: the first - through the prescriptions of positive law, the second – direct (without normative regulation), then positive law has only one level of its implementation – through its own mechanisms (norms, legal facts, legal relations). And the main element in the latter case is the subject of law, which acquires the corresponding rights and obligations by its actions or refraining from actions. The following are recognized as forms of legal implementation in the theory of law: use, execution, compliance, law enforcement, which mainly occurs on the part of authorized state bodies. The above-mentioned forms of exercise of the right are connected, in particular, with the corresponding methods of legal regulation (permits, prohibitions, obligations).

On the basis of the conducted analysis, the conclusion is drawn: the achievement of the goal of the implementation of the right – its embodiment in social relations – constitutes a substantial characteristic of the latter, gives it an ontological status.

Key words: Ontology of law, law as a coercive order, natural and positive law, implementation of law.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-162-167